

SEIMO INSTITUCIJOS TRADICIJA LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAIKŠTYSTĖJE: FORMAVIMASIS IR ĮTAKA VALSTYBĖS POLITIKOJE

Mokslininkų dialogas dėl Seimo institucijos kūrimosi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pradėtas prieš 10 metų; tuo metu atsirado pirmųjų specialių šios tematikos straipsnių, tarp jų – ir „Parlamento studijose“, nes vienas iš šio žurnalo tikslų jį įkuriant 2004 m. buvo sutelkti tyrėjus ties parlamento istorija ir komunikacija. 2014 m. gegužės 6 d. žurnalas, pradėdamas diskusijų ciklą „Seimo institucijos tradicija“, surengė I apskritąjį stalą „Parlamento formavimasis ir įtaka Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politikoje“. Renginio tikslas – išryškinti institucijos atsiradimo aplinkybes, rasti sutarimą dėl tam tikros sąlyginės istorinės datos, žymincios parlamento, kaip valstybės politinės struktūros, vaidmenį. Akstinu susitikimui tapo Seimo kanceliarijos klausimas dėl Lietuvos Seimo 500 metų sukakties tikrumo, į kurį atsakydamas Lietuvos istorijos institutas ir pasiūlė susitikti prie „Parlamento studijų“ stalo. Tad susirinko ekspertai, kuriems daugelį metų yra svarbus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyvenimas, jos politinės struktūros, pokyčiai: doc. dr. Robertas Jurgaitis (Lietuvos edukologijos universitetas), prof. dr. Zigmas Kiaupa (Vytauto Didžiojo universitetas), prof. habil. dr. Jūratė Kiaupienė, vyriausioji mokslo darbuotoja (Lietuvos istorijos institutas), prof. dr. Rimvydas Petrauskas (Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas), dr. Gintautas Sliesoriūnas, mokslo darbuotojas (Lietuvos istorijos institutas), dr. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, vyresnioji mokslo darbuotoja (Lietuvos istorijos institutas), dr. Darius Vilimas, mokslo darbuotojas (Lietuvos istorijos institutas). Diskusijos vedėjas – prof. dr. Andrius Vaišnys, mokslo darbų žurnalo „Parlamento studijos“ redakcinės kolegijos pirmininkas, atstovaujan-

viską yra linkstama traktuoti kaip duotybę. Tačiau, žvelgiant į istoriją, aišku, kad nei demokratija, nei viena mūsų politinė institucija nėra duotybė, o veikiau priešingai – žmonių, kuriuos galime įvardyti mūsų valstybingumo tėvais ar architektais, milžiniškų pastangų rezultatas. Toks žiūros kampas skatina labiau vertinti tai, ką turime, taip pat puoselėja dėkingumo jausmą tiems, kurie prieš mus klojo pamatus mūsų dabarčiai. Ne veltui ir mūsų „Tautiškoje giesmėje“ skamba žodžiai: „Iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia.“ Istorija yra mokytoja, istorija yra įkvėpimo šaltinis. Anksčiau Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Seimas buvo tik įtakingiausių ponų, vėliau ir bajorų interesų reiškėjas; šiandien apie Seimą kalbame kaip apie visos tautos, visų piliečių interesų atstovybę. Regime laikotarpių, kai Seimo nebuvo, kai svarbiausi sprendimai buvo priiminėjami ne čia, o be mūsų žinios ir ne mūsų labui. Tuomet itin puikiai supratome, kokia svarbi yra ši institucija. Buvo laikas, kai savo kūnais, rizikuodami savo gyvybėmis gynėme šią instituciją nuo tankų, simbolizavusių okupanto agresiją. Gynėme tam, kad galėtume patys spręsti, patys tvarkyti savo gyvenimus. Klysdami, klupdami, vėl keldamiesi, tikėdami ir abejodami, tačiau vis tik patys. Kitas dalykas – man kartais susidaro įspūdis, kad penkiasdešimt okupacijos – tai yra nedemokratinio režimo, metų pakeitė mūsų mąstymą: gyventi demokratijoje yra labai sunku. Kai mes, politikai, susitinkame su visuomenės nariais, labai dažnai girdėti: „Reikia Lietuvai tvirtos rankos.“ Vadinasi, reikia „caro“, reikia autoritarinio prezidento, kuris turėtų visas galias, o Seimas yra „kažkas“ tokio, kur susirinkę „jie“ ten balsuoja, bet tas „jų“ sprendimas tik kenkia „man“, kaip individui, šios valstybės gyventojui, ir vargu ar padeda. Deja, regime didžiulį visuomenės nepasitikėjimą Seimu. Viena vertus, tai suprantama, nes dar Vinstonas Čerčilis sakė, kad demokratija yra blogiausia valdymo sistema, išskyrus visas tas, kurios jau buvo išbandytos. Kita vertus, tikrai yra dėl ko nerimauti, ką taisyti ir tobulinti, tačiau tikiu, kad istorinės pamokos įkvėps mus ir padės įveikti išylančius sunkumus. Todėl viena iš tokių diskusijų prasmių yra parodyti politikos brendimą,

Seimo Pirmininko pavaduotoja Irena Degutienė. Seimo kanceliarijos nuotr. (aut. Olga Posaškova)

politinių institucijų vaidmenį ir išryškinti Seimo reikšmę valstybės istorijoje.

A. VAIŠNYS. Ačiū, poniam Pirmininke, už jūsų pastabas, įžvalgas, kritiką dabartinio Seimo atžvilgiu ir savikritiką. Besirengdamas diskusijai atradau tokius „Eurobarometro“ duomenis, kad Europoje žmonės dar mažiau pasitiki savo artimiausia aplinka, nei pasitiki politinėmis institucijomis. Tai beveik tapatūs dalykai, tai yra savotiškas pateisinimas šiuolaikinės visuomenės požiūriu į politines institucijas. Prieš išryškindamas mūsų šio susirinkimo

tikslą norėčiau prisiminti publikaciją 2006 metų „Lietuvos ryte“, kurios pavadinimas toks: „Karalienę Seimo parodoje sudomino trys dalykai“. Čia, šiuose rūmuose, apsilankiusi Anglijos karalienė apžiūrėjo parodą, su kuria supažindino tuometinis Seimo Pirmininko pavaduotojas Česlovas Juršėnas. Žinutėje parašyta, kad tie trys dalykai buvo: tragiški tarpukario Seimo Pirmininkų likimai įvykus sovietų okupacijai 1940-aisiais; kitas dalykas – moters vaidmuo pirmojoje Lietuvos Respublikoje, politikų statusas, kad parlamente, remiantis pirmosiomis laikinosiomis konstitucijomis, atsirado moterų ir tai skyrėsi nuo situacijos Anglijoje; trečias dalykas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dydis ir luominiai susirinkimai – parlamentarizmas, kuris jau tuo metu buvo palyginti ryškus. Jos Didenybė esą atkreipė dėmesį, kad galime lyginti kai kuriuos LDK bruožus su Jungtine Karalyste. Štai atsispirdamas nuo to trečio Karalienės pastebėto dalyko, kuris net buvo pateiktas

kaip motyvas, kodėl Jos Didenybė pasirinko sakyti kalbą Lietuvos Seime, norėčiau pradėti mūsų apskritąjį stalą, nors jo tema turi tam tikrų kampų. Pabandysime išryškinti atstovaujamosios politinės institucijos atsiradimą, paieškosime atsakymų, kurie galėtų būti tie atsirandančio parlamento reikšmingiausios įtakos metai. Manome, kad tikrai maždaug apie pusė tūkstančio metų LDK Seimui tikriausiai yra. Tad kurie metai? Norėčiau paklausti profesoriaus Rimvydo Petrausko, pradėdamas nuo tokio klausimo – kodėl 1512-ieji, nes tie metai yra minimi vienoje kolegės publikacijoje¹?

R. PETRAUSKAS. Parlamentarizmas yra viena idėjų – šalia miesto savivaldos, universiteto, kurią paliko krikščioniškieji viduramžiai. Europinio parlamentarizmo šaknys siekia XII–XIII a. sandūroje Anglijoje ir Prancūzijoje atsiradusius luominius susirinkimus. Kartais galima išgirsti, kad seniausias Europos parlamentas yra Islandijos Altingas, tačiau šis ir kitos panašios gentinės sueigos buvo veikiau gaivališki susirinkimai, kuriuose galėjo dalyvauti visi gyventojai. Savo ruožtu viduramžių luominiuose susirinkimuose pradėjo galioti aiškios sprendimų priėmimo taisyklės, o svarbiausia – atsirado esminė parlamentarizmo idėja – atstovavimas. Atsižvelgti į šį europinį parlamentarizmo kontekstą yra būtina, norint suvokti Seimo atsiradimo Lietuvoje aplinkybes ir laiką.

Kas yra svarbiausia viduramžių luominiuose susirinkimuose ir kas juos skiria nuo visų kitų dalykų Europoje? Kai pradeda galioti tam tikros sprendimo priėmimo taisyklės, o svarbiausia – atsiranda būtina parlamentui, kaip institucijai, idėja, tai yra tam tikras atstovavimo principas. Ir mes turime ieškoti ten pradžios, atsižvelgdami į šitą europinį parlamento atsiradimo kontekstą: tai yra būtina norint suvokti, kada Lietuvoje atsiranda toks parlamentas. Aišku, kad Europoje ši institucija randasi maždaug XII–XIII a., XII a. pabaigoje,

¹ Petrauskas, R. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Seimo ištakos: Didžiojo Kunigaikščio taryba ir bajorų suvažiavimai XIV–XV a. *Parlamento studijos*. 2005, Nr. 3, p. 9–32.

Diskusijos dalyviai: prof. dr. R. Petrauskas, prof. habil. dr. J. Kiaupienė. Seimo kanceliarijos nuotr. (aut. Olga Posaškova)

XIII a. pradžioje – Anglijoje ir Prancūzijoje; tai iš karto gali ir mums būti tam tikra nuoroda. Tačiau net ir tų klasikinių parlamento atvejų istorikai negali nurodyti labai jau tikslios datos, kada atsiranda Anglijos ar Prancūzijos parlamentas. Todėl sunku nurodyti tikslią datą, kada Lietuvoje atsirado parlamentas. Luominių susirinkimų genezė visose Europos šalyse buvo laipsniškas procesas, kurio metu neformalus pasitarimai valdovo aplinkoje ir platesni, tačiau aiškiau nereglamentuoti suvažiavimai virto kokybiškai naujo tipo politine institucija. Ankstesnių bajorų suvažiavimų veikla nebuvo reglamentuota jokiais potvarkiais, nieko nežinome ir apie jų šaukimo tvarką (pvz., atstovų skaičius, geografija ir pan.). Žodis „parlamentum“ vartojamas jau 1413 m. Horodlės unijos dokumente, tačiau šie numatyti bendri lenkų ir lietuvių didikų suvažiavimai dar negali būti vertinami kaip luominė institucija. Šis perėjimas susijęs su bendru šalies institucionalizacijos

procesu (būdingu visoms Europos vėlyvųjų viduramžių valstybėms), kuris iš esmės paspartėjo XV a. Seimo, kaip parlamentinės institucijos, pradžią žymėjo naujos politinės idėjos atsiradimas – reprezentacijos (atstovavimo) principas. Perėjimas iš neformalaus pasitarimo valdovų aplinkoje politinėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijoje irgi buvo labai svarbus, nes niekuomet valdovai Lietuvoje neveikė kaip absoliutūs monarchai ir visuomet didikai valdovų aplinkoje turėjo dalyvavimo, sprendimo, patarimo teises.

Bet kada neformalus susirinkimai išauga į pastovesnę instituciją, susijusią su bendru šalies formavimo procesu, ilgainiui ne tik Seimas atsiranda. XV a., XVI a. pradžioje visose gyvenimo srityse Lietuvoje matome labai smarkiai paspartėjusį šalies institucionalizacijos procesą ir Seimas yra proceso dalis. Ir kai atsiranda atstovavimo aspektas, mes jau galime pradėti konkrečiau išskirti tas datas, apie kurias diskusijos pirmininkas pradėjo kalbėti. Siūlyčiau ne vien tik 1512 metus išskirti; yra trys esminės datos, su kuriomis galima sieti Lietuvos parlamentarizmo pradžią, neišskiriant nė vienos šitos datos kaip vienintelės.

Pirma data – tai pirmą kartą atskirą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sričių atstovų kvietimas į Seimą pasigirsta 1492 m., kai po Lenkijos ir Lietuvos valdovo Kazimiero Jogailaičio mirties sosto įpėdinis Aleksandras Jogailaitis ir Ponų taryba išsiuntė laiškus į atskiras Didžiosios Kunigaikštystės sritis, kviesdami parinkti atstovus į naujo valdovo rinkimus. Atstovavimo principas buvo dar labai nekonkretus – „dešimt ar dvidešimt vyresniųjų, ar kiek jums pasirodys reikalinga“. Tikrai, panašu, kad taip ir įvyko tas Seimas. Aišku, jis neturėjo kažkokių ypatingų galių tuo metu, kadangi praktiškai visi žinojo, koks valdovas bus išrinktas, bet aiškiai norėta platesnio žmonių atstovavimo. Nuo to laiko taip prasideda tvirtinant svarbiausius politinius reikalus, šiuo atveju – valdovų rinkimą.

Antra data – kai 1512 m. pirmąkart suformuluojama dviejų atstovų iš vienos žemės (pavieto) taisyklė (šis skaičius žinomas dar nuo ankstyvojo Anglijos parlamento laikų), kuri nuo to laiko, nors

ir nesistemiškai, pritaikoma vis naujoms teritorijoms. Svarbiausios naujovės, atsiradusios XVI a. pirmosios pusės seimuose: 1) nuoseklus Seimo sąvokos vartojimas; 2) atstovavimo principo suformulavimas ir įgyvendinimas; 3) tiksliniai kvietimai, keičiantys atvirą ir iš dalies atsitiktinę ankstesnių suvažiavimų sudėtį; 4) Seimo raštvedybos sukūrimas: bajorų prašymai ir valdovo nutarimai („atsakymai“). Nuo šiol visi svarbiausieji šalies gyvenimui sprendimai (pavyzdžiui, Pirmasis Lietuvos Statutas 1529 m.) bus priimami ir skelbiami Seimo metu. Seimas tapo svarbiu forumu, kuriame iš skirtingų šalies vietų susirenkantys bajorai išmoko aiškiau suvokti, suderinti, deklaruoti ir ginti savo interesus.

Ir trečia data – kai galutinai Seimo organizavimo procesas buvo užbaigtas – 1564–1566 m. LDK teisminių ir administracinių reformų metu, didikams atsisakius savo administracinių ir teisminių privilegijų. Jų teisės buvo sulygintos su bajorijos teisėmis. Pagrindiniu teritoriniu-administraciniu šalies vienetu tapo pavietai. Įsteigtuose pavietų seimeliuose ponai ir bajorai svarstydavo būsimo LDK Seimo darbotvarkę, rinkdavo delegatus į jį (po du iš kiekvieno seimelio), kurie turėjo veikti pagal seimelių jiems suteiktas instrukcijas. Šitaip naujoji tvarka sudarė galimybes visiems bajorams, nepriklausomai nuo jų turty ar įtakos, dalyvauti politiniame krašto gyvenime, o LDK

Diskusijos dalyvė dr. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė. Seimo kanceliarijos nuotr. (aut. Olga Posaškova)

Seimas virto svarbiausia krašto politine institucija. 1566 m. Antrasis Lietuvos Statutas galutinai įteisina šį iš „trijų luomų“ – Valdovo, Senato (Ponų tarybos) ir pavietų bajorų atstovų – susidedantį LDK Seimą. Tiesa, savarankiška jo istorija truko labai trumpai. Po 1569 m. Liublino unijos LDK Seimas tapo bendro Abiejų Tautų Respublikos Seimo dalimi. Kita vertus, XVI a. vidurio reformų metu sukurta bajoriškojo atstovavimo struktūra egzistavo iki pat Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimų XVIII a. pabaigoje.

Seimas suvaidino svarbų vaidmenį integruojant atskiras, kalba ir tikėjimu skirtingas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemes. Šioje šventinėje politinėje erdvėje besiskleidžianti komunikacija ugdė politinę bajorų savimonę ir vedė prie politinės lietuvių tautos idėjos ir bendro politinio gėrio (*res publica*) sampratos įsitvirtinimo. Apie XVI a. vidurį išsiskystalizavęs Lietuvos Seimas primena kitų Europos šalių luominių susirinkimų genezę, kai valstybinės organizacijos tapimo metu gimstanti politinė tauta sukuria naujas politinio atstovavimo ir socialinio solidarumo išraiškos formas.

A. VAIŠNYS. Įstrigo 1492 metų reikšmė, kai viename iš šaltinių perskaičiau, kad mirus vienam valdovui kitas rinktas savarankiškai susirenkant Seimui². Tai jau yra, kaip Rimvydas Petrauskas ir pabrėžė, labai svarbus ženklas, sulig pirmuoju tos institucijos pripažinimu.

J. KIAUPIENĖ. Galimas kitas priėjimas prie Seimo genezės – ne per institucijos įsiteisinimą, bet per politinės kultūros prizmę. Svarstyti tokią prieigą svarbu, nes Seimo suprasti be bendrosios politinės kultūros, matyt, negalėsime ir negalėsime atsakyti į daugelį klausimų, kuriuos diskusijos pradžioje suformulavo – kad ir ne visai tiesiogiai – ponija I. Degutienė. Seimas buvo viena svarbiausių Lietuvos Didžio-

² „Kai Lietuvoje pasklido žinia apie Karaliaus Kazimiero mirtį, gausybė didikų skubiai susirinko į Vilniaus Seimą. <...> Nė vienas nesiūlė atidėti šio reikalo bendram su lenkais Seimui, o kad dėlto nebūtų kaltinamas kuris vienas žmogus, visi tyliu susitarimu nutarė, pasinaudojus pasitaikiusia proga, patys išsirinkti valdovą <...>“.
Vijūkas-Kojelavičius, A. Apie lietuvių praeitį, kai valdė šviesiausias kunigaikštis Aleksandras. *Lietuvos istorija*. Vilnius, 1988, p. 542.

sios Kunigaikštystės politinės kultūros raiškos vietų, erdvė, kurioje buvo formuojama, skleidėsi visuomeninių, politinių, valstybinių vertybių sistema. Galime kalbėti apie Seimo, kaip institucijos, tam tikrą politinės bendruomenės mentalinio tęstinumo tradiciją nuo vėlyvųjų viduramžių iki šių dienų. Be abejo, nepamiršdami, kad per šimtmečius pasikeitė Seimo, arba parlamento, atstovavimo, rinkimo tvarkos principai, darbo organizavimas, vertybių supratimas bei kiti susiję dalykai. Tačiau Seime puoselėtų ir puoselėjamų politinių vertybių pažinimas galėtų atskleisti mentalines sąsajas, kurios jungia dabartį su praeitimi, kalbėjimas apie politinę kultūrą taptų turiningesnis.

LDK Seime iki 1569 m. Liublino unijos su Lenkijos Karalyste ir pirmuoju Abiejų Tautų Respublikos egzistavimo laikotarpiu (iki XVII a. vidurio), kaip ir vėliau, pavyzdžiui, XVIII a. pabaigoje, matome labai ryškią Seimo narių lietuvišką politinę valstybinę savimonę. Tai siejasi su politine kultūra, kuri suformavo tokį LDK Seimą, koks jis XVI a. buvo instituciškai sutvarkytas ir 1566 m. įtvirtintas Lietuvos Statuto.

Su kokiomis problemomis susidūrė pradiniu laikotarpiu būsimo Seimo (galbūt jie ir patys neįsivaizdavo, kad jie kūrė Seimą) bajorijai atstovaujančios institucijos iniciatoriai? Pradėti reikėtų, mano supratimu, turbūt nuo vienos labai svarbios problemos: mes sakome – „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė“, ir dažnai nesusimąstome, kaip atrodė jos politiškai aktyvi bendruomenė, tarkime, Vytauto valdymo laikais. Kokia buvo didžioji problema? Egzistavo dvi politinės bendruomenės: 1) lietuviškoji, su centru tikrojoje Lietuvoje, susitelkusi apie Vilnių – ten, kur valdovas, kur dinastija ir kur formavosi būsimo Seimo ištakos; 2) rusėniškosios arba prijungtųjų senosios Rusios kunigaikštysčių bendruomenės. Pagrindinis skirtumas, vėlyvaisiais viduramžiais skyręs šias LDK bendruomenes, buvo tikyba, egzistavo katalikiškoji ir stačiatikiškoji jos dalys, kurių teisės dalyvauti valstybės politiniame gyvenime buvo nevienodos. 1387 m. ir 1413 m. valstybiniais aktais teisė būti visateisiais politinio proceso dalyviais, teisė dalyvauti valstybės valdyme buvo su-

teikta tik LDK bajorams katalikams. Dar vienas didžiulis skirtumas, nuo ko pradėjo Rimvydas – parlamentarizmo tradicija susiformavo Europos vakarinėse teritorijose. Rusėniškosios LDK žemės, įjungtos į valstybės sudėtį, tos tradicijos nepažinojo. Einant Seimo, kaip institucijos, kūrimo keliu, buvo būtina integruoti LDK, kaip valstybę, ir jos politinę bendruomenę. Tos žemės buvo tokios didelės, kad be jų integracijos išsivaizduoti būsimą Seimą būtų buvę sudėtinga. Ir štai čia aš matyčiau Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto reformų reikšmingą įnašą į būsimą Seimo genezės ištakas: Vytauto laikais prasideda iš Lietuvos (tikrosios Lietuvos) kunigaikščio valdžios atstovų (apie jį susitelkusių diduomenės atstovų) siuntimas į rusėnų žemes, būsimos Ponų tarybos atstovų siuntimas vietininkais į tas žemes. Nė vienas iš jų neišvyko vienas. Juos supo bajorai; šie Lietuvos pasiuntiniai XV a. pirmojoje pusėje ir tapo tais pirmaisiais politikais, administracijos aparato kūrėjais, kurie supažindino rusėnų žemių bajoriją su kitokia politinio gyvenimo ir veiklos praktika, kuri jiems iki tol nebuvo pažįstama. Taip atsirado sunkiai vėliau įgyvendinama būsimos LDK valstybinės integracijos, politinių bendruomenių suartėjimo prielaida.

Kalbant per politinės kultūros prizmę, norint išsivaizduoti, kaip atsiranda būsimas Seimas, yra svarbūs santykiai tarp šių politikos subjektų: valdovas – prie jo arba už jo stovinti dinastija – artimiausia valdovo politinė aplinka, nesusijusi su dinastija, iš kurios išauga Ponų taryba arba aukštasis valstybės pareigūnų korpusas, diduomenės atstovai bei bajorija. Jų santykių linkmė mums, visiems istorikams, yra žinoma; po truputį buvo artėjama prie vidutinės ir smulkiosios bajorijos. Tuo artėjimu Rimvydas akcentavo institucinę pusę, kada instituciškai pradėdama kreiptis į visą bajoriją. Per politinės kultūros prizmę matyti, kaip pati bajorija susipažįsta su tokia būsima veikla: čia, aš manyčiau, labai svarbų vaidmenį suvaidino ankstyvojo LDK Seimo formavimosi laikotarpio išlikę šaltiniai, kurie parodo politinės bendruomenės teiktų prašymų ir valdovo atsakymų praktiką, kurią galėtume pavadinti anksty-

vąja parlamentine veikla. Tai buvo tam tikra politinio darbo mokykla. Mes, istorikai, iš išlikusių šaltinių apie šiuos prašymus ir atsakymus žinome ne taip jau daug, bet nereikia didelės vaizduotės, kad suvoktume, kaip XVI a. pirmojoje pusėje eilinė bajorija galėjo gauti informacijos apie tai, ko buvo prašoma ir kas buvo valdovo atsakymuose.

Žodinis informacijos perdavimas politinės kultūros požiūriu yra labai svarbus, kadangi besiformuojančio Seimo raštinės dokumentai palyginti dar negreitai ir lengvai pasiekia eilinius bajorus. Taigi žodinės informacijos veiksnio negalime ignoruoti. Diduomenės dvarai buvo viena iš tų vietų, kur bajorija gavo pirmąsias būsimo parlamentarizmo pamokas per tų pačių Ponų tarybos narių ir su jais susijusių žmonių dvarus. Taigi čia taip pat yra labai svarbus, mano supratimu, šaltinis, iš kurio kyla būsimas LDK parlamentarizmas ir suvokimas, kas tai yra.

O kuo mums parlamento formavimosi aspektu dar svarbi XVI a. pirmoji pusė? Tuo, kad didikai ir bajorija pradeda gan intensyviai vyksti studijų į Vakarų Europą. Tos studijos nebuvo tokios, kaip dabar suprantame. Tačiau tai buvo būdas pasisemti įvairiausios patirties ir pirmiausia – valstybės valdymo ir politinio bendravimo, darbo patirties. Tose kelionėse didikų sūnus lydėdavo vidutiniai, smulkieji bajorai, ir jų patirtis plėtėsi; kelionių metu buvo įsisavinama tai, ką jau atspindėjo susiformavusi Vakarų Europos parlamentarizmo kultūra.

A. VAIŠNYS. Kaip visos šios aplinkybės padeda atsirinkti parlamento institucijos susiformavimo datas?

J. KIAUPIENĖ. Dabar – apie datas. Taip pat sutinku su tuo, jog 1492-ieji gali būti tie „pirmieji“ metai, kai mes galime, remdamiesi šaltiniais, pasakyti, kad turime liudijimą, kaip platesni politinės bendruomenės sluoksniai buvo įtraukti dalyvauti į naujojo valdovo rinkimo / parinkimo procedūrą, kad ji tapo viešesnė. Dar galima kiek atsigręžti atgal ir vėl susieti su naujo valdovo rinkimu: 1444-aisiais žuvo Vladislovas III Jogailaitis, Lenkijos karalius, ir Lenkijos Karalystė visiškai netikėtai pasilieka be karaliaus politinės krizės sąlygomis. Lenkijos po-

litikai kreipėsi į Lietuvos didįjį kunigaikštį Kazimierą Jogailaitį, Vladislavo brolių, prašydami, kad jis sutiktų tapti Lenkijos karaliumi likdamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Tai sukėlė didžiules politines diskusijas LDK – išleisti ar neišleisti Kazimierą tapti Lenkijos karaliumi. Ir štai 1446 m. Seime, kuris pirmasis svarstė leidimą Kazimierui tapti Lenkijos karaliumi, iš labai skurdžių šaltinių sužinome, kas dalyvavo, kaip „visų prelatų, baronų, šlėktos, arba bajorų“, vardu buvo priimamas sprendimas neleisti Kazimierui tapti Lenkijos karaliumi. Tiesa, nežinome, kiek ten bajorų iš tikrųjų galėjo dalyvauti, bet politinės kultūros požiūriu tai yra svarbu, tai matoma: ant to dokumento, kaip nurodo vienas pirmųjų LDK Seimo istorikų Matvejus Liubavskis, buvo prikabinta 19 antspaudų³. Po diskusijų 1447 m. LDK politinis elitas davė sutikimą, kad Lietuvos didysis kunigaikštis Kazimieras taptų ir Lenkijos karaliumi. Politiškai svarbu, kad tie, kurie sprendė naujo Lenkijos karaliaus, susieto su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, klausimą, matė reikalą įrašyti, jog tai atlikta visų piliečių vardu. Na, sąvoka „piliečiai“ vartojama ne šiuolaikine reikšme, bet visų politinės bendruomenės atstovų vardu, neišskiriant ir LDK Rusios žemių. Ir tai politinės kultūros požiūriu irgi svarbu. Ir kai 1492 m. mirė Kazimieras Jogailaitis, tai LDK Seimas, kuris, manau, jau gali būti suprantamas kaip valstybės institucija, atsižvelgiant į europinę tradiciją, renka valdovą ir liudija, kad parlamentinė sistema LDK jau turi rimtas užuomazgas. Ir toliau ji instituciškai įsitvirtina per laikotarpį iki 1566 m. II Lietuvos Statuto, nes 1565 m. Žygimanto Augusto privilegija bajorams irgi suvaidino reikšmingą vaidmenį. Tas keliasdešimties metų laikotarpis subrandino pačią Lietuvos parlamentarų bendruomenę. Tą, kurią „matome“ kad ir 1512-ųjų Seime. Taigi kai kalbame apie I Lietuvos Statuto (1529) rengimą, kada Seime vyksta jo svarstymas ir diskusijos, tai yra visai kitos

³ Любавский, М.К. *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно: с приложением текста хартий, выданных княжеству Литовскому и его областям*. Москва: Московская художественная печатня, 1915.

politinės kultūros kokybės diskusijos. Politinė kultūra ir parlamentinė kultūra, kaip jos sudėtinė dalis, brendo ryškiausiai XVI a. Tai leido LDK politikams pasiekti labai svarbų dalyką sudarant Liublino uniją: parlamentas nuo 1569 m. yra bendras – Abiejų Tautų Respublikos Seimas, bet LDK atstovai tame Seime akivaizdžiai deklaruoja savo valstybinį suverenitetą. Ir tai mes aiškiausiai matome pirmaisiais dešimtmečiais, kai 1572 m. miršta Žygimantas Augustas, tarpuvaaldu naujuoju valdovu išrenkamas Henrikas Valua, kuris iki Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės net neatvyksta, antru tarpuvaaldu vėl vyksta plačios politinės diskusijos. Per tuos dešimtmečius LDK parlamentarizmas politinės kultūros plotmėje – nors nebuvo atskiras, funkcionavo kaip atskira valstybinė institucinė ląstelė, turėjo savo poziciją ir gebėjo ją reikšti. Dabar jau po truputį tolstame nuo lenkų historiografijos: anksčiau buvo labai stipriai formuluota, kad viskas, kas susiję su bajoriška demokratija, sklido tik iš Lenkijos, ir kad Lietuvos bajorija nieko savarankiškai negebėjo, kol Lenkijos bajorija jos neišmokė. Minėti tarpuvaaldu geriausiai parodo, kad LDK bajorija pasirinko kitą nei Lenkijos bajorija politinės veiklos kelią, bendradarbiavo su savo diduomene politiškai gindama Lietuvos valstybės suverenumo sampratą.

A. VAIŠNYS. Ar iš karto galėtumėte atsakyti į patikslinantį klausimą, reziumuojant mūsų pirmąją įvadinę apskritojo stalo dalį? Dabar akcentavote ir politinės kultūros formavimąsi, politikos mokymąsi, Seimo, kaip politinės mokyklos, vaidmenį. Ar galite pasakyti, kokiais ypatumais, kokiais bruožais tas ankstyvasis luominis parlamentarizmas yra panašus į tuos parlamentarizmo formavimosi procesus Vakarų Europoje, Jungtinėje Karalystėje, apibendrinant šitą ankstyvąjį periodą?

R. PETRAUSKAS. Tarp svarbiausių požymių – tai dalyvavimo idėja, politinio atstovavimo, kuri ateina iš Europos. Ir parlamentinės institucijos kūrimasis yra ilgalaikis procesas, kuris neturi kokios nors vienos konkrečios įsteigimo datos. Niekur nėra taip, kad būtų valdovo įsakymas – tarkime, „mes“ įsteigiame parlamentą, kuris nuo šiol

atliks nustatytą funkciją. Niekur taip nebuvo, ir Lietuva šiuo atveju ne išimtis. Reaguodamas į Jūratės paminėtus 1446-ųjų įvykius, pabrėšiu: iš tiesų viduramžiais valdovo mirtis buvo labai svarbus įvykis, nes jis tuomet saistė politinę sistemą. Mirus valdovui veikiausiai visuomet susirinkdavo platesnė žmonių grupė („suvažiavimas“), kuris turėdavo naujo valdovo iškėlimu (nors paprastai įpėdinis iš anksto būdavo numatytas) išspręsti po valdovo mirties neišvengiamai susidarantią krizę. Šiuo požiūriu 1446 metų situacija nėra kuo nors išskirtinė, tik yra geriau nušviesta šaltinių, nors yra veik tokia pati, kaip ankstesniais laikais. Neabejotinai panašus suvažiavimas turėjo įvykti 1430-ųjų pabaigoje, mirus Vytautui. Lietuvoje buvo tėvoninė monarchija, viena įsitvirtinusi valdovų giminė (Gediminaičiai) ir tik iš tos giminės buvo galima pasirinkti valdovą. Tačiau kuris asmuo taps valdovu – tai viešpataujančios dinastijos, diduomenės, galbūt ir bajorijos dalyvavimo teisės klausimas. Kai Švitrigaila minėtais 1430 m. išrinktas didžiuoju kunigaikščiu, jis skelbia, kad „mes“ valdovu tapome visos Lietuvos ir Rusios žemės didikų ir bajorų sutikimu. Manau, jog 1492-aisiais kokybiškai įnešamas naujas dalykas, nes pirmą kartą dokumentiškai pasirodo tikslinis kvietimas rinkti valdovą ir tokiu būdu pakeičiama ir iš esmės transformuojama ankstesnė neformalių suvažiavimų tradicija. Nuo to laiko vyksta Lietuvos Seimo, kaip parlamentinės institucijos, tapimas – formuojasi priemonių ir taisyklių visuma, kuri rodo, kad atsiranda organizacinė Seimo tvarka.

J. KIAUPIENĖ. Visiškai sutinku, kad 1492 metais buvo instituciškai įtvirtinta tai, kas formavosi beveik visą XV amžių: Seime politinė kultūra susijungia su institucine kultūra.

A. VAIŠNYS. Dabar reziumuodami galime apibrėžti procesą, kuris prasideda nuo XV a. valdovų rinkimų. Ar yra kokių nors ryškesnių apibendrinančių institucijų kriterijų: kokį suvažiavimą mes vadiname Seimu? Ar tada, kai renkamas valdovas, ar yra dar kokių nors papildomų sprendimų? Ar tik valdovo išrinkimas?

R. PETRAUSKAS. Seimo radimąsi lemia valdovo rinkimai. Todėl

galiausiai 1492-ieji yra svarbūs: matyti, kaip dažnėja kviestiniai suvažiavimai, kurie turi savo pavadinimus, aš minėjau, kad tai reiškia Seimo sąvokos įtvirtinimą politiniame gyvenime. Kriterijai yra šie: kvietimai į Seimą, atstovavimas, Seimo pavadinimo vartoseną. Kiekvienas parlamentas turėjo pavadinimą pagal susirinkimo vietovę: Brastos Seimas, Gardino Seimas, Bielsko Seimas. Bet vis tiek suprantama, kad kalbama apskritai apie didįjį, visuotinį, Lietuvos Seimą.

Z. KIAUPA. Kodėl taip sunku buvo nuspręsti dėl Lietuvos Seimo institucijos pradžios. Tai lemia ne tik šaltinių trūkumas, bet akivaizdu, kad parlamento reikšmė augo po truputį – jo požymiai ne iš karto atsirado. Seimas sprendžia naujo valdovo klausimą, bet vėliau jis sprendžia įvairius valstybės gyvenimo klausimus, kurie reikšmingi bajorijai. Kartais sakoma, kad tai Seimas atstovauja bajorijos interesams. Seimas atstovauja valstybės interesams, sprendžia valstybės valdymo klausimus, yra valstybės parlamentas. Ir tik jau antrinis požymis yra tas, kad jis atstovauja kokiam nors vienam luomui. Šiuo atveju Lietuvoje buvo ne taip, kaip Vakarų valstybėse – bent dviem luomams. Pirmieji nuo XVI a. pradžios Seimai, kai susirinkdavo, tik atsiklausdavo bajorijos mokesčių, karo, maištininkų baudimo reikalais. Ir dar vienas svarbus dalykas: Seimui susirinkti reikia valdovo sankcijos. Vadinas, jis ne pats susirenka: valdovas sušaukia. Šaltiniai neleidžia pasakyti, kai kalbame apie XV a. suvažiavimus iki Aleksandro, kiek bajorų dalyvaudavo, kaip jie buvo parenkami, ar tai visos valstybės bajorai, ar tik iš lietuviškųjų žemių. Reikia atsiminti, kad dar ilgai galiojo Jogailos privilegija, suteikusi visas teises tik katalikams ir atstūmusi nuo valstybės valdymo stačiatikius. Po truputį tos stačiatikių teisės buvo prilyginamos katalikų. Sprendžiant klausimą apie Seimo atsiradimą, mums reikia susitarti, kas buvo Seimas ir nuo kada mes galime tuos suėjimus vadinti Seimu. 1492 metai pretenduoja galbūt į tą „pradžios“ datą. Tarpuvaudžiu, kai kviečiama susirinkti vietininkus į Seimą iš Lietuvos valstybės sudėtinių dalių Rusioje, siūloma kartu atsivesti su savimi 10, 20 arba tiek, „kiek jums patiks“, atstovų. Vadinas, jau buvo

atstovavimas – tik ne išrinktų, o parinktų. Numanu, kad ir Ponų tarybos narių žemių, Lietuvos valstybės branduolio – Vilniaus, Trakų vaivadijų, žemaičių bajorai irgi dalyvavo šiame suvažiavime. Pritariu Zenono Norkaus sukurtai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, kaip imperinės sandaros valstybės, sampratai⁴. Bet kai tų aneksų – Rusios žemių – bajorų dalyvavimas valstybės gyvenime vis labiau ir labiau buvo reikalingas centrinei valdžiai, kai tos žemės buvo vienokiu ar kitokiu būdu įtraukiamos į politinį gyvenimą, ėmė nykti valstybės imperiniai požymiai. Gal sutapimas, o gal ir ne, bet tuo metu atsirado ir Rusios žemių bajorų atstovavimas valstybės Seime.

Kitas etapas – kada tas atstovavimas jau reglamentuojamas. Buvo žmonės iš administracinio vieneto – pavieto; jau kalbama apie du atstovus nuo pavieto. Manau, kad čia yra vienas iš tų atvejų, kada buvo sekama jau egzistuojančių parlamentų pavyzdžiu – du atstovai nuo tam tikro teritorinio padalinio. Kaip jau Rimvydas Petrauskas kalbėjo, tai yra labai paplitęs reiškinys Europoje. Tuo galime paaiškinti, kodėl buvo numatyta po du atstovus, o ne po penkis ar, tarkime, po šešis atstovus.

A. VAIŠNYS. Norėčiau pereiti prie vėlesnių valstybės sandaros formavimo sprendimų ir rasti atsakymą apie Lietuvos parlamento institucijos galutinį susiformavimą.

D. VILIMAS. Į XVI a. vidurio reformas siūlyčiau pažiūrėti dar kitokiu kampu – ne tik įvertinant pasaulėžiūros vaidmenį institucijų susirinkimams, nors dar Matvejus Liubavskis, tikrai neturintis simpatijų Lietuvos valstybingumo tradicijai, pripažino, kad didžioji dalis Ponų tarybos, ypač jos branduolio narių, buvo katalikai ir lietuviškos kilmės⁵, bet aš siūlau daugiau į geopolitinę situaciją įsigilinti, kai įvyksta didžiosios valstybės reformos Liublino unijos išvakarėse. Aiškūs keli rimti ir Lietuvai nemalonūs dalykai: 1) Žygimantas Augustas jau neturės įpėdinio, tad dinastijai reikės ieškoti alternatyvų dinastijai ir lenkai

⁴ Norkus, Z. *Nepasiskelbusioji imperija: Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imperijų sociologijos požiūriu*. Vilnius: Aidai, 2009, 476 p.

⁵ Любавский, М.К. *Литовско-Русский сейм*. Москва, 1900, с. 351–352.

siūlo renkamąjį karalių bendrame Seime; 2) karas su Maskovija, arba Rusėnija, arba Livonijos karas, kuris Lietuvai sekėsi permainingai, bet buvo akivaizdu, kad vidinių šalies resursų apsiginti neužteks ir reikia glaudesnės integracijos su Lenkija, o lenkai iškelė labai griežtas sąlygas. Juk mes žinome, ką lenkai siūlė lietuvių delegacijai Liublino unijoje ir ką lietuviai išsiderėjo – tai buvo tam tikras kompromisas: tai tos didžiosios reformos, kurias vainikuoja Lietuvos Statutas. Kaip jau minėjo kolegė Jūratė apie 1565 m. gruodžio 30 d. privilegiją, išduotą Žygimanto Augusto. Kad ir kaip tai būtų paradoksalu, Vilniaus Seimas priima privilegiją, reglamentuojančią seimus, ir joje visiškai, kaip pasakytų juristai, reglamentuotas Seimo rinkimas: du delegatai, ikiseiminių seimelių sušaukimo tvarka, darbo tvarka, terminas. Kitų šalių, ypač Lenkijos, istoriografijoje mėgstama pabrėžti, kad „viskas“ perkelta iš Lenkijos, t. y. Lietuvoje adaptuota teisė, tačiau sprendimus lemia geopolitika: artėja unija, kuri susies Lietuvą ir Lenkiją glaudesniais ryšiais, nuskamba pusbrolių Radvilų mintis, kad „valstybę reikia sutvarkyti“. Ką tai reiškia – sutvarkyti valstybę? Kad ji sudarytų uniją su Lenkija jau ne kaip jaunesnioji sesė, o kaip instituciškai visiškai lygiavertė partnerė. Taip, mes žinome, kad pagal Liublino unijos sąlygas Lenkijos atstovų buvo daugiau, bet jų ir pavių buvo daugiau. Tačiau Lietuvoje viskas yra „sutvarkyta“: Antrasis Lietuvos Statutas, beje, galiojo ir teritorijose, lenkų aneksuotose iš Lietuvos per Liublino uniją – Ukrainos žemėse. Mūsų teisiniai dalykai buvo aiškiau nustatyti, vadovaujantis 1564–1566 metų reforma. Buvo paminėta 1564 m. Bielsko privilegija. Ji tvarkė pavių teismų organizaciją, bet norėčiau atkreipti dėmesį į kai kuriuos geopolitinius dalykus. Vyksta sunkus ir kol kas nesėkmingas karas: Ivanas Žiaurusis yra užėmęs Polocką ir apylinkes, grasina Vilniui. Ir tuo pačiu metu vykdyta ne tik teismų, bet ir administracinė, kariuomenės sandaros reformos. Įvykdyta ir kariuomenės reforma, jos surašymai: 1565 metų kariuomenės surašymo rejestre dar figūruoja senieji, smulkūs pavietėliai, kurių čia, apie Vilnių, buvo daug, o jau 1567 metų rejestre yra pavietai, kurie ir egzistavo

faktiškai iki valstybės pabaigos. Atribojant pavietus buvo daug ginčų, tačiau reformą pavyko padaryti stebėtinai greitai. Per pusantrų ar dvejus metus pavietų teismai teritorijose, kurios nebuvo okupuotos Maskvos kariuomenės, visiškai normaliai veikė, kaip ir tie seimeliai, kurie irgi buvo numatyti jau galutinai fiksuotomis pavietų ribomis. Tas blokas reformų, kurios įvykdytos, ir rodo, kad valstybė Liublino unijos išvakarėse jau buvo sutvarkyta, t. y. modernizuota. Kitas dalykas, kad pati Liublino unija įvyko kalbantis pakeltu tonu, trunkant „durimis“ (išsivažinėjant), bet Seimas, kaip institucija, jau visiškai įsiliejo į tą bendrą, kaip dabar sako, Abiejų Tautų Respublikos Seimą ir funkcionavo 200 metų. Taigi visiškai nerimtai atrodo kai kurių kitų kaimynų istoriografija, kad viską mes tik perėmėme, nes lietuviško parlamentarizmo joje neva nepastebima, nes Lietuvos Seimas, be abejo, nunyko jau XVI a. pabaigoje, bet netgi ir po Liublino unijos dar liko tam tikrų savarankiško parlamentarizmo elementų. O 1565 m. gruodžio 30-oji, kai Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas paskelbė privilegiją rengti Lietuvos žemių, apskričių ir kitų teritorinių junginių bajorų seimelius, įrėmina parlamentarizmo sistemą ir jau galima kalbėti apie Seimą kaip galutinai susiformavusią ir funkcionuojančią instituciją. Ponų tarybos lyderiai puikiai suprato reformų būtinybę ir reikšmę.

A. VAIŠNYS. Viešojoje ir universitetinių studijų erdvėje, taip pat pagrindinio ugdymo įstaigose per dešimtmečius Seimas, ypač Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parlamentas, buvo ir yra beveik nepastebimas arba primityviai sukritikuojamas veiksnys (paminint kaip tik vėlesnio LDK laikotarpio Seimą kaip instituciją, kuri neva „trukdė“ valstybės gyvenimui taikydama *liberum veto* principą, ir dažniausiai su panieka svarstant – neva parlamentarai, užuot priėmę sprendimą, blokuodavo jį, nors tai tėra mitas). Galbūt tokia panieka, vadovaujantis svetimos istoriografijos paskleistais štampais, turi valstybės menkinimo motyvą. Kolega Darius teigia, kad Seimas „gražiai įsiliejo į valstybės struktūrą“ – juk, primenant lemtingus politinius sprendimus,

pabrėžtina: vienas po kito valstybės statutai vis dėlto tvirtinami Seime. Taigi diskutuodami prie „apskritojo stalo“ galime paprieštarauti arba sutikti, arba išryškinti kitokią ankstyvojo parlamento vaidmenį – mažai žinomą dalyką apie jo didesnę reikšmę nei tai, kad Seimas kažkur trukdydavo valdovui priimti sprendimus. Tiesa, paminėję Seimo raštinės vaidmenį ir informavimo apie sprendimus reikšmę, turiu pasakyti, jog, skirtingai nuo Vakarų Europos, mūsų valdovai neturėjo žiniasklaidos priemonių ir nesinaudojo jos įtaka visuomenei per visą laikotarpį iki valstybės žlugimo.

R. ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ. Aš nemanyčiau, kad viskas, aptariant Seimo tradiciją, buvo liūdna ir niūru. Mes iš tikrųjų dažniausiai susiduriame su suformuota neigiama apskritai viso pounijinio (t. y. po Liublino unijos) laikotarpio vizija. Taip sąmoningai kurta ir formuota istoriografijos ir daugelio mokyklos vadovėlių autorių, kad neva visa, kas aprėpia ne Vytauto laikus, yra „juoda“, nes neva bajorai patys save, savo valstybę prazudė. Tokį naratyvą mes žinome, tačiau tai prasilenkia su tiesa, kurią rodo istorijos šaltiniai ir jų tyrimai. Faktas yra tas, kad Liublino unija panaikina Lietuvos Seimą kaip atskirą instituciją ir sukuria bendrą Lenkijos ir Lietuvos Seimą. Nuo Liublino unijos galime kalbėti apie bendrą Lietuvos ir Lenkijos parlamentarizmo raidą, apie bendrą Abiejų Tautų Respublikos Seimą. Tačiau realybė yra kita: niekur Lietuvos parlamentarizmas nedingsta ir niekas jo nepanaikina. Jis sėkmingai gyvuoja, susiformuodamas tiktai tam tikros kitokios raiškos formos. Abiejų Tautų Respublikos Seime skaičiuodami atstovus matytume, kad pagal savo gyventojų skaičių ir administracinę suskirstymą Lietuvos atstovai jame sudaro tiktai trečdalį, tačiau realiai pats Abiejų Tautų Respublikos Seimas yra sudarytas iš dviejų dalių – iš Lietuvos ir Lenkijos atstovų, kurių atstovavimas priimant sprendimus yra lygus. Matome parlamente įtvirtintą dualistinį principą, pagal kurį veikia Lietuvos atstovų ir Lenkijos atstovų vadinamosios Seimo konfederacijos, arba dviejų Seimo provincijų – Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – sesijos. Šiose seiminėse provincijų

sesijose yra priimami sprendimai, susitariama dėl tam tikrų pozicijų, ir tik tada mes galime kalbėti apie visai valstybei bendrą sprendimo priėmimą. Tik reikėtų paaiškinti, kaip atsiranda tos dvi Seimo provincinės sesijos. Jas galime laikyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės generalinių seimelių bei konvokacijų – bajorų suvažiavimų, vykusių su valdovo žinia atskirai nuo Lenkijos, perkėlimu į bendrą instituciją. Mes žinome, kad net ir po Liublino unijos, beveik visą XVII a. tokios Lietuvos parlamentarizmo institucijos išlieka. Ir toliau rinkdavosi generaliniai seimeliai ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konvokacijos, kuriose, prieš vykdam į bendrąjį Seimą, Lietuvos atstovai aptardavo veiksmus. Būtina paminėti ir dar vieną bajorijos atstovavimo formą, kuri padėdavo išvengti paminėtos *liberum veto* – laisvojo draudimo teisės Seime, t. y. konfederacijas. Konfederacijos metu bajorija sudarydavo Prisieksusiųjų bajorų sąjungą. Tokios sąjungos egzistavimas panaikindavo laisvojo draudimo teisę, sprendimai būdavo priimami balsų dauguma ir šitas principas palaiapsniui buvo perkeltas į Seimo erdvę. Tam, kad nebūtų vieno balso prieš ir nereikėtų išsiskirstyti, eita kitu keliu, t. y. įtvirtinant konfederacinį Seimą kaip priemonę sprendimams priimti. Tokios seiminės konfederacijos sukūrimui, natūralu, reikėdavo abiejų konfederacijų, t. y. Lenkijos generalinės konfederacijos ir Lietuvos generalinės konfederacijos susijungimo į bendrą, vieną parlamento konfederaciją. Šitas modelis, matome, palaiapsniui įsitvirtina Abiejų Tautų Respublikoje ir jau antrojoje XVIII a. pusėje leidžia priimti Seimui sprendimus. Iš istorijos visi tarsi žinome – kada Seimas susirenka, užtenka vienam paprieštarauti ir visi išsiskirsto nepriėmę sprendimų. Būtent konfederacinio Seimo principo įvedimas leido sprendimus priimti balsų dauguma. Ir pakartosiu, kad turime matyti valstybės dualistinio principo įtvirtinimą Abiejų Tautų Respublikos Seimo struktūroje.

Seimo institucijos reikšmė didėja taikant parlamentinį principą kiekvienoje teritorijoje, tuo pasiekiant veik kiekvieną bajorą: ir tuomet padidėja seimelių reikšmė, kurie tampa kiekviename pavieta labai

svarbiu bajorijos veiklos ir sprendimų priėmimo įvykiu. Tad per tuos kelis šimtus metų parlamentinio atstovavimo idėja pasiekia kiekvienus namus, tai yra kiekvienas bajoras supranta, kokia yra tinkamiausia valstybės valdymo forma – nuo seimelio atstovo išrinkimo kiekviename paviete, kur aptariamai visi ūkiniai, finansų, gynybos klausimai, kur numatomas atstovų siuntimas, instrukcijų įteikimas – iki pat savo ketinimų ir norų išreiškimo bendrame valstybės Seime. Kita vertus, valstybės institucionalizavimui vis tvirtėjant ir kuriant ankstyvųjų naujųjų laikų valstybę su visomis jos vykdomosios valdžios institucijomis, Seimas išlieka institucija, kuri ne tik priima įstatymus, bet ir kontroliuoja vykdomosios valdžios veiklą. Net ir įsteigus Nuolatinę tarybą, mes matome, Seimas revizuoja visus vykdomosios valdžios, tai yra Nuolatinės tarybos padalinių, priimtus nutarimus, sudarydamas tam tikras deputacijas tų institucijų veiklai patikrinti. Ir būtent Seimo kompetencija buvo nustatyti, ar kokie nors priimti įstatymai pažeidžia valstybės pagrindinius principus, ar atitinka bajorijos lūkesčius. Taip įtvirtinama tam tikra kontrolės ir atskaitomumo Seimui funkcija. 1775 m. Nuolatinės tarybos įstatyme reglamentuota, kad tarybos priimti nutarimai turi būti kiekviename Seime revizuojami, o prieštaraujantys įstatymams – panaikinami. Todėl kiekviename darbą pradėjusiame naujos kadencijos Seime būdavo sudaromos vadinamosios deputacijos, arba Seimo tyrimų komisijos, pavyzdžiui, Išdo, Edukacijos ar Karo komisijos veiklai per kadenciją patikrinti. Šios deputacijos turėdavo pateikti kadencinės veiklos ataskaitą, o po to Seimas jai pritarėdavo arba atmesdavo.

A. VAIŠNYS. Kitaip tariant, galime apibūdinti kaip parlamentinės kontrolės funkciją.

R. JURGAITIS. Pirmiausia reikia atkreipti dėmesį, kiek daug jungtinėje Lenkijos ir Lietuvos valstybėje buvo atstovavimo institucijų: bendrasis Lenkijos ir Lietuvos Seimas, konvokacijos, generaliniai seimeliai, pavietų seimeliai, konfederacijos, netgi kai kurie privatūs bajorų suvažiavimai ir pan. Ir matome, kaip šiose institucijose galios svertai neretai

persikeldavo į žemesnio rango institucijas – iš centrinių institucijų į seimelius, kur ypač XVIII a. pirmojoje pusėje buvo priimami galutiniai sprendimai (dėl mokesčių arba dėl kitų, mažiau svarbių valstybei klausimų). Dar grįžtant prie Seimo, kaip institucijos, ištakų norėčiau atkreipti dėmesį į kriterijų, kurį būtų galima taikyti ieškant parlamentarizmo pradžios: tai yra institucinės galios kriterijus. Turime atsakyti, kokie yra institucijos galios mechanizmai, kaip jie pasiskirsto ir kur tie galutiniai sprendimai yra priimami. Tyrinėdami parlamentarizmo raidą, mes akcentuojame 1566-ųjų II Lietuvos Statutą, kuriame iš tiesų įtvirtintas Seimas kaip pagrindinė ir svarbiausia įstatymų leidžiamoji institucija – tai pasakyta pirmą kartą. O I Statute (1529) Seimas tik du kartus paminėtas. Tačiau dėl 1492 metų elekcinio Seimo ir Aleksandro rinkimų verta pasakyti, šio įvykio per daug nesureikšminant, kad Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje dar Ponų taryboje buvo priimami reikšmingiausi sprendimai. Vertindamas laikotarpį po 1569 m. Liublino unijos lenkų istorikas Andrzejus Rachuba yra atkreipęs dėmesį į mūsų parlamentinę instituciją⁶ – Lietuvos konvokacijas, kur identifikuotas vienintelis *liberum veto* panaudojimo atvejis! Ir A. Rachuba kelia mintį, kad mūsų parlamentinė kultūra galbūt nebuvo tokia žema, kaip vis dar klaidingai įsivaizduojama, t. y. tikrovėje mes šituo principu daug mažiau naudojomės. Juk *liberum veto* teisė buvo labai sureikšmintą sovietinėje historiografijoje. Władysławas Konopczyński dar XX a. pradžioje yra atkreipęs dėmesį, kad Vakarų Europoje tas principas taip pat buvo taikomas, netgi panašus lotyniškas terminas *liberi veto* vartotas⁷. Reikėtų nepamiršti, kad *liberum veto* teisė galutinai panaikinta tik 1791 m. gegužės 3 d. šį faktą įtvirtinus garsiojoje Konstitucijoje, tačiau jau XVIII a. antrojoje pusėje nebuvo galimybių pasinaudoti šiuo principu, nes buvo rasta išeitis. Nuo 1764 m. visi Lenkijos ir Lietuvos Seimai buvo skelbiami konfederacijomis, o konfederacijose negaliojo

⁶ Rachuba, A. *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentaryzm Rzeczypospolitej w latach 1569–1763*. Warszawa, 2002, 373 p.

⁷ Konopczyński, W. *Liberalizm: studium porównawczo-historyczne*. Kraków, 1918.

liberum veto teisė, todėl 1764–1793 m. laikotarpį istorikai vadina parlamentinės konfederacijos laikotarpiu. Galiausiai ir šiomis dienomis matome: NATO struktūrose ar kitur *veto* teisė neretai yra naudojama, todėl nereikėtų šito labai sureikšminti ir pasakyti, kad tai apskritai sužlugdė Lenkijos ir Lietuvos valstybę, nes tai tiesiog buvo parlamentinio mechanizmo dalis. Apskritai XVII–XVIII a. parlamentinis gyvenimas buvo intensyvus, tad nereikėtų įsivaizduoti, kad bajorai, išrinkti į Seimą, tik suvažiudavo ir garsiai šūkaudavo bei linksmai leisdavo laiką, nes būdavo diskutuojama, rengiami ir siūlomi Seimo konstitucijų (pagal dabartinę sampratą – įstatymų) projektai, diskutuojama dėl jų turinio ir reikšmės, virė darbas deputacijose ir įvairiausiose komisijose. Greičiausiai valstybės valdymas vis dar menkinamas dėl to, jog mes nepakankamai žinome apie visas parlamentines struktūras ir nepakankamai žinome, kaip jos veikė. Akivaizdu, jog vis dar nepakankamai ištirtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parlamentinių institucijų funkcionavimas, atskirų pasiuntinių veikla seimuose.

A. VAIŠNYS. Mūsų diskusija rodo, kad yra pateiktų naujų požiūrių ir ką veikti tiriant parlamentarizmą, todėl turime artėti apibendrinimo link.

G. SLIESORIŪNAS. Noriu iš karto perspėti, kad istorikų bendruomenei lieka problema, jeigu svarstome, ar galime susitarti dėl Lietuvos Seimo institucijos pradžios ir parlamentarizmo pradžios. Daugiausia diskusijų turėtų kilti dėl Kazimiero Jogailaičio laikotarpio suvažiavimų.

A. VAIŠNYS. Tačiau prie šio apskritojo stalo, kur pakviesti LDK politinio gyvenimo tyrėjai, paminėtu aspektu nebuvo aršaus „mūšio“.

G. SLIESORIŪNAS. Mūšio nėra, tačiau turėtume turėti omeny, kad dar yra nuomonė, jog Lietuvos Seimo pradžią, arba parlamentarizmo pradžią, esą reikia skaičiuoti nuo Kazimiero Jogailaičio laikotarpio suvažiavimo. Jau šioje diskusijoje 1446 metų suvažiavimas buvo pavadintas Seimu. Taip pat buvo sukonzentruotas dėmesys į tai, kad Seimo pagrindinis uždavinys buvo išrinkti valdovą. Bet 1446 m.

Lietuva valdovo nerenka; lenkai renka valdovą. Ir šis Lietuvos suvažiavimas rodo, kad parlamente ne tik valdovas gali būti renkamas, bet ir priimami esminiai valstybės sprendimai. Kai anksčiau Lietuvoje būdavo renkamas valdovas, tai tam tikrą „prievaizdo“ funkciją atliko Jogaila, vadinamasis aukščiausias kunigaikštis *supremus dux*, kuris sprendimų eigą galėjo „pavairuoti“. 1446 m. jau nėra „prievaizdo“. Tais metais Lietuvos visuomenė leido savo valdovui išvykti į Lenkiją, kitaip sakant, davė sankciją asmens, personalinei unijai. Jeigu vertintume situaciją pagal tai, kad parlamentas turi priimti sprendimus svarbiausiais valstybės klausimais, tai čia ir buvo vienas iš tokių atvejų, kai ponija priima lemtingą sprendimą valstybei. Ir tas pat – 1492 metais, kai ne tik valdovas renkamas, nors taip pat nėra *supremus dux*. Lenkijoje nėra valdovo, Lietuvoje nėra valdovo, ir Lietuvos suvažiavimas duoda sankciją nutraukti asmens uniją. Kitaip sakant, kinta Lietuvos ir Lenkijos santykis, kuris egzistavo anksčiau – Kazimiero Jogailaičio valdymo metais. Nors ankstesnio valdovo valia viskas jau buvo „sustyguota“ iš anksto, bet nepakako tik paveldėjimo teisės: reikėjo ir tam tikro visuomenės atstovų pritarimo.

Dėl vyksmo po Liublino unijos, kai svarstome apie Lietuvos parlamentarizmo tąsą arba tradiciją, nebūčiau toks optimistiškas kalbant apie Abiejų Tautų Respublikos Seimą. Tačiau norėčiau akcentuoti tuos dalykus, kurie neprivalėjo vykti pagal Liublino unijos raidę, bet Lietuvoje jie buvo. Antai Didžiosios Lenkijos generaliniai seimeliai, Mažosios Lenkijos generaliniai seimeliai, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės generaliniai seimeliai veikė kaip užprogramuota institucija pagal Liublino uniją, o dvi institucijos, kurios nebuvo užprogramuotos, bet Lietuvoje veikė ir atspindėjo Lietuvos valstybingumo ir parlamentarizmo tradiciją – generalinės konvokacijos ir vyriausieji suvažiavimai. Ir ypač svarbūs yra tarpuvaldžių metais vykę vyriausieji suvažiavimai. Jei generalinė konvokacija vykdavo su valdovo žinia nuo Stepono Batoro laikų, tai yra valdovas faktiškai formuluodavo užduotis, o Lietuvos visuomenės atstovai paprastai tam pritarė –

tarkime, mokesčių klausimais, tai vyriausieji suvažiavimai iki XVII a. vidurio vykdavo Lietuvos iniciatyva, ir tai yra valstybingumo požymis. Nebuvo tokios aukštesnės jėgos, kuri būtų liepusi rengti vyriausiuosius suvažiavimus. Jie rinkdavosi visuomenės iniciatyva – didikų ir bajorijos iniciatyva.

A. VAIŠNYS. Noriu patikslinti: taip neturėjo būti pagal Uniją, tačiau buvo?

G. SLIESORIŪNAS. Taip, pagal įstatymus ir pagal Liublino uniją tai buvo nenumatyta. Ir joks bažnyčios vadovas, pavyzdžiui, vadinamasis intereksas – Gniezno arkivyskupas, nesankcionuodavo vyriausiųjų suvažiavimų. Pati Lietuvos „viršūnėlė“ – didikai, paprastai imdavosi iniciatyvos, kviesdami atstovus. Arba Vyriausiasis Lietuvos tribunolas transformuodavosi į tokį suvažiavimą. Kitaip sakant, išliko poreikis turėti Lietuvos visuomenės atstovybę, kuri faktiškai tarpuvaldžiu priimdavo sprendimus Seimo kompetencijos ribose dėl mokesčių, pasirengimo krašto gynybai. Kitaip sakant, ši iniciatyva yra ne iš valdovo, ne iš Lenkijos, bet iš Lietuvos visuomenės. Tai kaip tik rodo tos parlamentinės tradicijos poreikį Lietuvai.

R. JURGAITIS. LDK bajoriškoji visuomenė turėjo glaudžius ryšius su Seimo darbu ir tam buvo įvairių mechanizmų. Rengdamasis Seimui valdovas siųsdavo pranešimą į pavietus, kur, beje, ir nusakydavo svarbiausius klausimus, siūlomus tame Seime aptarti, ir jau tada pavieto bajorija galėjo Seimui pasirengti. Rašydavo instrukcijas tais klausimais, pridėdavo savo klausimų. Po Seimo kiekvieno pavieto atstovai atsiskaitydavo vadinamuosiuose reliaciniuose seimeliuose. Seimelis galėdavo pritariti ar nepritarti priimtiems įstatymams. Aišku, nepritardami tik savo poziciją pareikšdavo, nes Seime priimti sprendimai vis tiek likdavo galioti. Įdomu yra atkreipti dėmesį į Ketverių metų Seimo laikotarpį 1722 m. sušauktą reliacinį seimelį, kur dauguma Lietuvos pavietų besąlygiškai arba su tam tikromis sąlygomis pritarė Gegužės 3-iosios Konstitucijai. Lenkijoje mažuma pritarė Gegužės 3-iosios Konstitucijai – štai koks paradoksas. Mes minėtą Konstituciją atmeta-

me, o mūsų protėviai ją priėmė: jiems sprendimas buvo suprantamas ir reikalingas. Be to, Seimo Konstitucijos būdavo spausdinamos ir platinamos – tik tiek, kad mažai jų išliko bibliotekose.

R. PETRAUSKAS. Nepaisant kai kurių priminimų diskusijoje, kad 1446 metai svarbūs taip pat, kaip ir 1430 metai, kad *parlamento* sąvoką irgi anksčiau turėjome ir t. t., aš vis dėlto manau, kad klausimas, kuris iškeltas diskusijai – kada ir kokį Lietuvos parlamentarizmo procesą turėtume akcentuoti, verčia svarstyti, kaip atsiranda valstybė, o ne vien tik valdovas. Suvažiavimai valdovo aplinkoje ir naujo valdovo iškėlimo ceremonija veikiausiai randasi kartu su valstybingumu. Tačiau šiuos suvažiavimus reikia skirti nuo parlamento institucijos. Iš ankstyvosios Lietuvos valstybingumo istorijos – pirmiausia dėl europinių institucijų įtakos – atrandame institucinį parlamentarizmo procesą, kuris akivaizdžiai pagyvėja nuo 1492 m. ir vainikuojamas, kaip diskusijoje irgi buvo pasakyta, 1564–1566 m., ypač 1565 metų aktas čia buvo svarbiausias.

A. VAIŠNYS. Diskusiją galime reziumuoti pirmiausia ta mintimi, jog kiekvienas iš čia esančių kolegų pasakė originalius ir tik jų tyrinėjimams būdingus dalykus LDK parlamentarizmo tema. Nepaisydami ar paisydami diskusijos niuansų dėl atstovų sprendimų galios tarp 1492 ir 1565 metų, tikriausiai galime pastebėti, jog XVI a. pradžia jau rodo Lietuvos Seimo institucijos susiformavimą. Kitą dalyką norėčiau pabrėžti bendroje mūsų tyrimų tendencijoje, kuris buvo išryškintas kolegų paminint lenkų istoriografiją, apskritai ankstesnių laikotarpių istoriografiją, kuri kažkada darė didesnės įtakos nagrinėjant Seimo vaidmenį Lietuvos valstybės istorijoje: susiformuoja naujas mūsų mokslininkų požiūris į savarankišką LDK parlamentą, grindžiamas naujais tyrimais. Pabrėžiamas išskirtinis parlamento vaidmuo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Tai, kas buvo pačioje diskusijoje pasakyta, kad tai labai svarbu pirmiausia mūsų visuomenei žinoti, mūsų politikams suprasti, kokia yra sena Lietuvos politinės kultūros formavimo tradicija.

***

Istorijos žinovų diskusija apie parlamentarizmo kūrimosi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje aplinkybes atvėrė požiūrį, kad LDK parlamentarizmo vaidmuo rodo visuomenės brandumą, kurio negalima menkinti vadovaujantis sovietiniuose šaltiniuose suformuota interpretacija, ir skatina tęsti LDK valstybingumo tyrimus, nagrinėti Seimo, jo narių vaidmenį politinėje LDK istorijoje, kuri yra reikšminga Europos gyvenimo dalis. Akivaizdu, kad prieš 500 metų LDK, kurdama atstovų instituciją, savo politine tradicija prilygo kitoms Vakarų valstybėms, o kai kurias jų gal ir pranoko.

Parengė Andrius VAIŠNYS